

2. Прейгер Д. Особисті підсобні господарства: закономірності і перспективи розвитку // Економіка АПК. – 1994. – № 1; Кольницька О.С. Особисті підсобні господарства населення як форма самозайнятості в сільському господарстві // Економіка АПК. – 1998. – № 11; Гутко Л.П. Ефективність інвестування присадибних селянських господарств: Автореф. дис... канд. екон. наук. – К., 1998.; Мельник Л.Є., Макаренко А.П., Любич А.А. Подсобные хозяйства населения: реалии и перспективы // Экономика АПК. – 1999. – № 8.
3. Безнин М.А., Димони Т.М. Социальный протест колхозного крестьянства второй половины 40-х – 60-е годы // Отечественная история. – 1999. – № 3.
4. Ермак А.П. Колхозное крестьянство УССР в период социалистической реконструкции народного хозяйства // Проблемы истории советского крестьянства: Сборник статей. – М., 1981.
5. Макеенко М. Экономическая роль личного подсобного хозяйства // Вопросы экономики. – 1966. – № 10.
6. Центральний Державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 80. – Спр. 1283.
7. «Об отмене обязательных поставок сельскохозяйственной продукции государству хозяйствами колхозников, рабочих и служащих». Постановление СМ СССР и ЦК КПСС от 04.07.1957г. // Сборник решений по сельскому хозяйству. – М., 1963.
8. Дьячков Г.В. Общественное и личное в колхозах. – М., 1968.
9. Логвиненко В.К. Колхозная собственность и вопросы ее развития при переходе к коммунизму. – К., 1966.
10. Янюк Є. Роль особистих підсобних господарств в системі колгоспного виробництва // Економіка Радянської України. – 1965. – № 8.
11. Рукописний відділ Запорізького відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. – Ф. 8. – Оп.3. – Спр. 58.
12. Державний архів Запорізької області (ДАЗО). – Ф. 102. – Оп. 3. – Спр. 1381.
13. ДАЗО. – Ф. 1236. – Оп. 10. – Спр. 179.
14. Вишневский А. Серп и рубль. Консервативная модернизация в СССР. – М., 1998.
15. Заславская Т.И. Распределение по труду в колхозах. – М., 1966.
16. Морозов В.А. Трудодень, деньги и торговля на селе. – М., 1965.
17. Личное подсобное хозяйство в условиях агропромышленной интеграции. – М., 1988.
18. ДАЗО. – Ф. 102. – Оп. 3. – Спр. 231.
19. Центральний Державний архів Вищих органів влади України (ЦДАВО). – Ф. 27. – Оп. 17. – Спр. 3442.
20. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 80. – Спр. 488.
21. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 80. – Спр. 399.
22. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 80. – Спр. 464.
23. Державний архів Черкаської області. – Ф. 211. – Оп. 3. – Спр. 249.
24. ДАЗО. – Ф. 102. – Оп. 3. – Спр. 1226.
25. Белянов В.А. Личное подсобное хозяйство при социализме. – М., 1970.
26. Байков Г. Улучшить обеспечение личного подсобного хозяйства граждан средствами труда // Экономика советской Украины. – 1984. – № 3; Мельник Л.Є., Макаренко А.П., Любич А.А. Подсобные хозяйства населения: реалии и перспективы // Экономика АПК. – 1999. – № 8.

Summary

The article is devoted to the analysis of the forms of the economic behavior of the owners of the household farms. During the scientific work the author allocates the number of the specific economic strategies on receiving and combination of the industrial resources, and also producing, distribution and the exchange of the agricultural products which allowed managing effectively within the framework of the household farms. It is judged, that the specificity of the activity in their frameworks was caused by the antagonism between the economic interests of the state and the most of the population of Ukraine.

Н. В. Горло

ЕКОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ГІДРОБУДІВНИЦТВА НА ДНІПРІ (50 – 70-ті рр. ХХ ст.): ІСТОРІЯ І СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ

Невід'ємною рисою сучасності є значний вплив виробничо-господарської діяльності людини на природне середовище. Без заперечень сприймається постулат про неминучість прогресуючих змін у природі внаслідок техногенних дій суспільства. Але “прогресуючі” не завжди означає прогресивні, тому що природа в результаті цих змін дуже часто зазнає непоправних втрат. Особливо негативно на стан екології Наддніпрянщини вплинула поява об'єктів Дніпровського гідрокаскаду. Вирішення екологічних проблем регіону є нагальним, тому що від цього залежать здоров'я і якість життя його мешканців.

Екологічний стан Дніпра нікого не залишає байдужим і активно обговорюється у наукових і громадських колах. Традиційно екологічні проблеми Дніпра висвітлюються на сторінках газет “Зелений світ”, “Голос України”, “Урядовий кур’єр”. Однак за наявності чисельної публіцистики власне наукових праць небагато. На сучасному етапі розвитку наукового знання поєднання історичних і екологічних знань поставило на порядок денний таку цікаву проблему, як “екологія і політика”, яку розробляє чимало дослідників, зокрема, С.І. Васюта і В.Я. Шибко [1]. Порушення рівноваги в природі внаслідок техногенного впливу людської діяльності сучасні автори ставлять у пряму залежність від політики тоталітарного режиму.

Метою даного дослідження є з’ясування характеру змін у природному середовищі і господарстві Наддніпрянщини, причиною яких була поява об’єктів Дніпровського гідрокаскаду, а з огляду на практичне значення проблеми автор ставить перед собою завдання проаналізувати наявні пропозиції щодо поліпшення екології Дніпра і вибрати найбільш оптимальні.

У 1950 – 1970-х рр. перетворення природи розумілося і як мета, і як цілком закономірний результат гідробудівництва. Відомий вислів І.В. Мічуріна “Ми не можемо чекати милості від природи” став основою сталінської екології. У людську сутність впроваджувався ген насилля, лукаво названий “перетворенням природи” [2]. Письменник В. Яворівський визнає сумнівний характер “перемоги” над Дніпром: “Знадобилося тільки одне десятиліття, щоб переконатися: перемога, що далася величезною ціною, несе у собі гіркоту поразки” [3, с.28].

Аналіз джерел показує, що негативні наслідки спорудження водосховищ (берегообвалення, підтоплення) прогнозувалися, але прогнози виявилися дуже скромними порівняно з реальними масштабами цих процесів. У період гідробудівництва окремі вчені пропонували складати еколого-економічні оцінки наслідків будівництва, які включали широке коло питань, тому що виходили з необхідності подолання негативних змін у навколишньому середовищі. Найбільш прийнятними були еколого-економічні оцінки, розроблені напередодні і під час будівництва гідровузлів, але їх найчастіше складали вже по закінченні робіт.

Наслідком спорудження водосховищ Дніпровського гідрокаскаду для навколишнього середовища стали зміни різного характеру, які поділяються на три групи. В основу поділу покладено ділянку природи, яка зазнала впливу водосховищ, і відворотність чи невідворотність змін. Зміни *першої групи* є глобальними і невідворотними. Для створення напору (підйому) води були затоплені великі території, через що змінилися глобальні природоохоронні функції територій. Цьому сприяла заміна лісової і рослинної площі водними просторами, зміна сейсмічної активності, зміна естетичного (видовищного) ефекту ландшафту. *Другу групу* складають зміни, для яких характерна вторинність у проявах і те, що всі процеси проходять в основному технологічному матеріалі – у воді. Уповільнення водообміну, вторинні процеси у водах водосховищ призвели до змін якості води. Різними заходами із залученням зусиль біологів і біохіміків ці наслідки ще можна частково виправити і компенсувати. До *третьої групи* належать вторинні наслідки, які з’являються в результаті підтоплення берегів, виникнення специфічного мікроклімату. Вони особливо торкаються тваринного світу і рослинно-грунтових покривів і є невідворотними, окрім можливості більш-менш ефективно боротися з підтопленням [4, с.6, 7].

Водосховища гідрокаскаду зайняли майже повністю Дніпро у його середній і нижній течіях. Водний режим водосховищ значно відрізняється від режиму, за яким живуть річки. Фактично на ділянках водосховищ від Дніпра залишилася одна назва. Утворені водойми мають більшу глибину і ширину, інший вигляд берегів. Підраховано, що водосховища каскаду затопили 709,9 тис. га земель Наддніпрянщини, з них 197,6 тис. га – піщані землі та землі, не придатні для використання, 261,5 тис. га – ліси, дрібнолісся, 177,6 тис. га – сінокоси, пасовища, 73,2 тис. га – орні землі, сади, садиби. Продуктивні землі займають близько 30 % затопленої території [5, с.727].

Щороку продовжується наступ водосховищ на прибережну ділянку: через руйнівну дію хвиль відбувається берегообвалення, а близьке розташування водосховищ викликає підтоплення. Посилюється ерозія берегової зони: зараз абразійно-ерозійні процеси мають поширення на 1111 км (із загальною довжини берегової лінії 3079 км). Внаслідок руйнування вже зникло 6176 га земель, а щороку втрачається близько 100 га [6, с.25]. Через берегообвалення в особливо небезпечному стані опиняються археологічні пам’ятки різних епох. Прогноз берегообвалення є невтішним. Розрахунки по Куйбишевському водосховищу (Волзький гідрокаскад) свідчать, що воно розмиватиме береги не менше 15-20 тис. років [7, с.62]. Боротьба з берегообваленням не завжди ефективна, навіть там, де свого часу для захисту насадили ліс, руйнування берегів продовжується. У с. Пронізі Глобинського району Полтавської області у 1960-х рр. насадили 400 га лісу, зараз там лишилося всього 50 га, усе інше пішло під воду [8].

Таких же непоправних збитків завдає підтоплення. Окремі населені пункти, земельні масиви і родовища корисних копалин були захищені інженерними захисними спорудами. Але захист не завжди дає позитивний результат, захисні дамби і насосні станції не можуть перешкодити підтопленню. Наприклад, на природному масиві Кам’янського Поду (Каховське водосховище) були здійснені захисні заходи різного характеру, та все ж у 1957 р. внаслідок підняття рівня ґрунтових вод до 60-80 см на відстані 20 км від берега виявилися підтопленими 6730 га садів, 6700 дворів з населенням 20600 чоловік, що дало збитків на 150 млн. крб. [9, с.332]. У Полтавській області в 1966 р. було підтоплене с. Жовтнєве Кобеляцького району, яке знаходилося за 1,5-2 км від водосховища. Полтавський облвиконком вважав, що підтоплення у цьому районі сталося внаслідок помилки, допущеної

проектантами в розрахунках, які занижили кількість відведених земель і не визначили зону обмеження будівництва [10, арк.67]. У 1972 р. Міністерство водного господарства УРСР створило спеціальну комісію для обстеження гідровузлів, захисних споруд і переробки берегів у зоні водосховищ гідрокасаду. Комісія з'ясувала, що вплив водосховищ на динаміку рівнів ґрунтових вод досяг 30-35 км на Каховському, 11 км – Дніпродзержинському, 12 км – Кременчуцькому, 6 км – Київському водосховищах. Це призвело до підтоплення, в результаті чого землі переводили з вищих категорій до нижчих. Підтоплення супроводжувалося берегообваленням, і, за прогнозами, за 50 років площа зруйнованих земель мала сягнути 12100 га [11, арк.185-186]. Тоді цей прогноз розглядали як завищений, але зараз зрозуміло, що цифра є реальною. У ще гіршому стані нині опинилися незахищені масиви, що перебувають під впливом водосховищ. Тут площі підтоплених земель становлять майже 90 тис. га [12, с.8]. Загалом вплив водосховищ на режим ґрунтових вод незахищених територій складає від кількох сотень метрів до 10-25 км [13, с.9].

Підтоплення звичайно починалося вже в перші роки після заповнення водосховищ і змушувало здійснювати додаткове переселення людей. Внаслідок підтоплення деформувався ґрунт, що призводило до руйнування будинків. Наприклад, у 1956 р. при наповненні Каховського водосховища до відмітки 8 м у с. Милове Бериславського району Херсонської області одна вулиця, розміщена за 250-275 м від краю берега, дала просадку ґрунту, через що стіни будинків потріскалися [14, арк.14]. Руйнування будинків спричинюється також близьким розміщенням зрошувальних каналів. За період експлуатації Краснознам'янської зрошувальної системи через підтоплення знесено 255 будинків [10, арк.48]. На початок 1980-х рр. було підтоплено 754 тис. га земель, з них 532,9 тис. га орних, у тому числі 441,6 тис. га постійно підтоплених чорноземів [15]. Якщо до затоплених земель додати підтоплені угіддя, то загальні втрати перевищують 1 млн. га. Тенденція втрати земель зростає, межі її не передбачувани. Ще у 1946 р. І. Ліфанов навів цифру, яка фігурувала у проектах, про затоплення і підтоплення в басейнах річок СРСР, у тому числі по Дніпру, – 1332400 га [16, с.10]. Тоді її сприймали як максимально можливу, але зараз вона є цілком реальною.

Значною мірою підтопленню сприяє наявність мілководних ділянок водосховищ. Зараз мілководь дуже багато: з глибинами до 2 м – 150 тис. га, до 1 м – 70 тис. га (відповідно 20 і 10 % від площі затоплених земель) [17, с.9]. Простий підрахунок показує, що мілководдя становлять третину площі затоплених угідь. Вони утворилися внаслідок недовіків у проектуванні, а їх роль для енергетики дуже мізерна (накопичують малий об'єм води). Питання, як з користю використати мілководні зони, вирішували ще в період будівництва гідровузлів. Тоді проектні організації пропонували будувати рибні господарства чи вирощувати на мілководдях овочі і рис. На початку 1970-х рр. співробітники Херсонського сільськогосподарського інституту ім. А.Д. Цюрупи запропонували осушити мілководдя на Каховському водосховищі і запроектувати там високопродуктивне господарство на базі багаторічних пасовищ, овочівництва, організувати культурне риборозведення [18, арк.33-35]. Зараз частковим вирішенням проблеми мілководь є спорудження нерестово-виристних господарств, де розводять цінні породи риб, іхтіологічних і орнітологічних заказників і заповідників. Рисорозведення, запропоноване у роки спорудження гідрокасаду, не набуло поширення на Наддніпрянщині.

Важливою екологічною проблемою є “цвітіння” води, причина якого – наявність мілководь, де інтенсивно розвиваються синьо-зелені водорості. Свого часу до вирішення проблеми були залучені науковці Академії Наук УРСР і Міністерства охорони здоров'я УРСР. Щоб уникнути появи мілководних ділянок і, відповідно, “цвітіння” води на Київському і Канівському водосховищах, вчені запропонували змінити гідрологічні умови на цих водоймах через зниження підпору на 1-2 м [10, арк.234-241]. З цієї пропозицією науковці зверталися в ЦК КПУ у 1967 році. Однак тверезі думки були відкинуті гідропроєктними організаціями, які не могли змиритися з тим, що впаде виробіток електроенергії на ГЕС. Так, на Київській ГЕС зниження підпору на 1,5 м тягло за собою невикоріток близько 30 млн. кВт. год. [19, арк.11]. Наведений факт свідчить про переважання вузькогалузевих інтересів енергетиків. Тим часом з'ясувалося, що боротися з “цвітінням” води дуже важко, і, за висловом В. Князюка, “тепер, либонь, не варто поновлювати трагічно карколомні деталі тривалого пошуку – завершився він майже безрезультатно” [20, с.99]. Внаслідок “цвітіння” води сучасний вигляд водосховищ є дуже неестетичним. Письменник О. Дмитренко образно порівняв Київське водосховище з брудною каструлею, у якій запліснявів борщ: “Схожа на зелений запліснявілий борщ, закислий у немитій каструлі нечупари господині, токсична цвіль, здавалося, із зловтіхою святкувала безголове торжество людської енергетичної гігантоманії на Дніпрі” [21, с.135].

Водосховища з великими мілководдями негативно вплинули на епідеміологічний стан населених пунктів, тому постала потреба у здійсненні протималарійного захисту міст і сіл. У 1951 – 1952 рр. заклади охорони здоров'я м. Запоріжжя розробили прогноз санітарно-епідеміологічних умов у місті при створенні Каховського водосховища, за яким площі мілководних ділянок могли зрости у 20 разів і становити 1751 га, що погіршувало екологічну ситуацію промислового центру. У 1952 р. було розроблено проект “Захисні гідротехнічні протималарійні заходи в епідзоні м. Запоріжжя” [22, арк.101-103]. Планували захистити південну частину о. Хортиці і лівий берег міста. Протималарійні заходи передбачалися також у містах Каховка (о. Козацький) і Нова Каховка.

Проникнення водних мас у нижні горизонти в результаті підтоплення призвело до того, що підземний стік Дніпра значно зріс. Оскільки води Дніпра є забрудненими внаслідок промислових і сільськогосподарських стоків, значно погіршилася якість підземних вод. Під землею пересуваються

великі маси води, які іноді виходять на поверхню, за що вони отримали назву “блукаючих озер”. Ці води заболочують навколишні землі [15].

У комплексі усі негативні фактори – затоплення, підтоплення і берегообвалення – завдали та завдають великих збитків народному господарству. Затоплені землі практично назавжди вилучені з сільськогосподарського обігу. У 1990-х рр., одночасно з тим, як довели досить низьку економічну ефективність роботи гідровузлів, була здійснена еколого-економічна оцінка наслідків спорудження гідрокаскаду. Підраховано, що втрати тільки від затоплення чорноземів дніпровських заплав майже в 400 разів перевищують прибуток від роботи шести гідроелектростанцій на Дніпрі [12, с.186].

Внаслідок знищення плавнів змінився видовий і якісний склад тваринного і рослинного світу. 3 Наддніпрянщини зникло чимало видів диких тварин і птахів. Збереження багатого тваринного світу майже цілком ігнорувалося, заходи по врятуванню тварин були поодинокими. Наприклад, Херсонський облвиконком 25 березня 1953 року прийняв рішення № 406 “Про заходи по збереженню фауни в зоні затоплення Каховського водосховища”. Планувалося у весняний паводок відловити в плавнях найбільш цінні види фауни: 70 оленів, 100 диких кіз, 100 єнотовидних собак, 100 фазанів і розмістити їх у заказниках області. За врятування тварин від паводку встановили премію: за оленя – 5000 крб., козу – 300 крб., куницю, єнота, борсука, фазана – 25 крб., лисиці – 20 крб., зайця – 10 крб. [23, арк.280-283]. Проте заходи були не досить масштабними, тому що в кошторисах гідровузлів кошти на переселення тварин не передбачалися. Запорізький журналіст К. Сушко змалював жахливу картину загибелі тварин на Каховському водосховищі: “Як зуміли, вивезли зрубаний ліс, але ніхто не потурбувався ні про лосів, ні про оленів, ні про кабанів, ні про зайців, ні про лисиць, ні про їжаків і т.д., і т.п. Звірі рятували себе самі. Уплав, через запруджений гілками, колодами, трісками водний простір – до берега. Багатох з тих, що віділіли в спустошених плавнях від рук браконьєрів, чекала смерть на березі. Знесилені тварин вже на мілководді били баграми, кололи вилами, рубали лопатами. Це було якесь жахливе божевілья *Homo sapiens*” [24]. Внаслідок нехтування питанням захисту тварин чимало їх загинуло і на наступних водосховищах. Спроби по врятуванню тварин здійснили на Київському водосховищі у 1965 р., коли Республіканська рада Українського товариства мисливців і рибалок звернулася в Раді Міністрів УРСР з проханням передбачити в кошторисі кошти на врятування диких тварин – бобрів, лосів, оленів, косуль, зайців, які були випущені для акліматизації. На першому етапі затоплення Київської ГЕС виловили 176 бобрів і переселили їх у безпечне місце, на що витратили 10 тис. крб. [25, арк.57,58].

Вкрай негативно поява гребель і водосховищ вплинула на рибні запаси Дніпра. Греблі перегородили річку і закрили деяким видам риб шлях до нерестилищ, внаслідок чого вилов зменшився. На Каховському водосховищі у 1966 р. щорічний вилов риби в Херсонській області склав 13 тис. ц проти 90 тис. ц у 1956 р. [9, с.333]. Така ж ситуація спостерігається і у наш час. Більше того, через періодичні попуски води (зниження і потім підвищення рівня води у водосховищі, які здійснюються згідно з правилами експлуатації водосховищ) гине багато особин дорослої риби і мальків, які залишаються на мілководді. Загибель риби в особливих великих масштабах спостерігається також влітку під час “цвітіння”, коли риба задихається у смердючій воді.

Водні простори змінили навколишній клімат, а внаслідок близького знаходження водосховищ ґрунтові води суттєво вплинули на структуру ґрунтів, тому у Придніпров’ї рівень сейсмічності зріс на 69 % [26, с.1607].

Велика кількість промислових і сільськогосподарських підприємств Наддніпрянщини забруднюють довкілля різними стоками і викидами. Катастрофа на Чорнобильській АЕС ще більше загострила екологічну ситуацію: підвищився радіаційний фон води, донних відкладень, зросло надходження радіонуклідів у водосховища каскаду, де їх акумульовано близько 60 %. Накопичення радіонуклідів є дуже небезпечним, адже водою Дніпра користуються 35 млн. людей. Дніпро – практично єдине джерело водопостачання великих промислових центрів Південної і Південно-Східної України.

Водні ресурси Дніпра забруднюються також сільськогосподарськими і комунальними стоками. Значного удару по екологічній ситуації на Наддніпрянщині завдала гідромеліорація, адже меліоративні заходи були передбачені для компенсації вилучених під водосховище колгоспних земель. Існує думка, що штучний полив чорноземів був і є для них шкідливим, адже чорноземи – це ґрунти, які сформувалися в умовах посушливості. Академік Б.Є. Патон сказав з цього приводу: “У нас 50 відсотків зрошуваних земель підтоплено. Бо втрачаємо чи перевитрачаємо на кожен гектар 700 м³ води на рік. Перевитрата води закладена в самій нормі поливу, яка завищена на 30 відсотків. Таким чином, у цілому “переливаємо” 4 м³ води...” [27, с.95]. Письменник С.П. Плачинда цифри, наведені академіком, осмислив гіперболою: “А це, до речі, задаремно вихлюпнути на нещасні чорноземи таку водойму, як Каховське море!”. Він запропонував інші способи підвищення урожайності на родючих землях, а саме: суху меліорацію, яка поєднує пари, лісосмуги і безвідвальний обробіток землі [27, с.95]. Тобто звернення до надбань народної агрокультури допоможе частково виправити ситуацію.

Проблеми негативного впливу водосховищ гідрокаскаду на екологію Наддніпрянщини завжди турбували українську громадськість. У 1960-х рр. жвава дискусія про наслідки появи водосховищ Дніпровського гідрокаскаду розгорнулася на сторінках газети “Літературна Україна”. Початок їй поклав виступ письменника Олексія Дмитренка з розвідками “Дума про чисте плесо” і “Де починається Дніпро” [28]. Читачі охоче надсилали відгуки, у яких одностайно висловлювалися щодо необхідності захисту Дніпра. Професор М. Біляшівський запропонував боротися з “цвітінням” води через осушення: “Як свідчать розрахунки, вартість відвойованих у моря земель при належному впорядкуванні

обійдеться не дорожче, ніж вартість зрошення на півдні України, й сторичею віддасться за п'ять-шість років" [29]. Протилежну думку щодо осушення висловив М. Кисіль, головний спеціаліст інституту "Укрдипроводгосп". Він розумів, що шкоду народному господарству заподіяли не так водоймища, як покvapливе, нерозпорядливе заповнення водою, адже водосховища є корисними, бо роблять можливим зрошення. Автор передбачав, що у майбутньому постане проблема, коли доведеться вибирати, чому надати перевагу – енергетиці чи зрошенню і водопостачанню, тому що експлуатувати Дніпро не можна [30].

Дискусія на сторінках "Літературної України" свідчила про гідну позицію української інтелігенції в оцінці практики гідробудівництва. Хоч пропозиції не знайшли конкретного втілення, але вони привертати увагу громадськості до екологічних проблем. Дослідник М. Яценко відзначив важливу роль письменників, тому що у той час, коли автори "проектів віку" зваблюють людей сумнівними благами, а основна маса людей вирізняється низькою екологічною культурою, тільки письменники здатні краще бачити екологічне лихо [31].

Занепокоєння громадськості викликала проблема збереження заповідних угідь. Їх захист на Київському водосховищі привертати більше уваги, ніж у попередні роки гідробудівництва. У 1960 р. до М.С. Хрущова звернулася група академіків з проханням захистити урочище Гористе поблизу м. Вишгорода, де знаходився заповідний сосновий бір віком 150-200 років і підземне озеро [32, арк.68,69]. Цю проблему винесли на широкий загал Т. Франко і Ю. Назаренко у статті в "Робітничій газеті" (1961 р.), зазначивши, що на масиві Гористе Головне управління лісового господарства і лісозаготівель проводить зайву вирубку лісу [33, арк.11-18]. Резонансна стаття мала як результат відмову від знищення масиву.

У період спорудження гідровузлів великий інтерес до проблем гідробудівництва викликав показ документальних кінофільмів. У 1969 р. вийшов № 78 Всесоюзного сатиричного кіножурналу "Фітіль", у якому було вміщено сюжет "Сім разів відміряй". Провідною темою сюжету стали втрати, що їх несе Україна внаслідок нерозумного проектування гідроелектростанцій. Головний редактор кіножурналу С. Михалков звернувся в Раду Міністрів УРСР з проханням прокоментувати ситуацію [34, арк.79]. У відповіді заступник голови Ради Міністрів УРСР С. Андріанов недоліки гідробудівництва (зокрема, "цвітіння" води) пов'язав з діяльністю окремих міністерств і відомств, які слабо займалися цими питаннями. На його думку, автори кіножурналу показали не досить суттєві моменти в гідробудівництві, тому що "однобічна інформація про результати виконання рішень директивних органів, спрямованих на здійснення задач перетворення природи... у деякої частини населення може тільки викликати нездорові настрої" [34, арк.104]. Це типова ситуація, коли проблема розглядалася однобічно зацікавленим урядовцем.

У цьому контексті слід розглянути роль природоохоронних організацій, які повинні були займатися вирішенням проблем Дніпра. У період спорудження гідрокаскаду функціонувало Українське товариство охорони природи, створене у 1946 р., яке виявилось практично бездіяльним у виконанні своїх функцій. За висловом А.Н. Шапошникова, "деякі відповідальні особи тоді висловлювали думку, що при плановому соціалістичному господарюванні для охорони природи взагалі немає місця" [35, с.3]. У 1955 – 1967 рр. природоохоронною діяльністю займалася комісія з охорони природи АН УРСР (голова – акад. І.Г. Підоплічко). З 1967 р. її функції перейняв Державний комітет по охороні природи при Раді Міністрів УРСР [36, с.237]. Дослідниця екологічного руху в Україні М.О. Алексієвець зазначає, що "загальна деформація тоталітарного суспільства заважала прийняттю дієвих природоохоронних заходів, а ті, що приймалися, залишалися неефективними в силу позаекономічного характеру" [37, с.127].

З точки зору цивілізаційного підходу партія в особі директивних і підпорядкованих їй наукових і експертних установ привласнила собі всю повноту розпорядження життєвим середовищем суспільства. Домінувала установка про владу раціонального людського замислу над природою, руйнівна тенденція якої була очевидною. Російський вчений Є. Рашковський зазначив, що вона супроводжувалася ще й соціальною та людською руйнівністю [38, с.108]. У зв'язку з цим дослідник О. Славін вважає, що тоді зародилася особлива "сталінська екологія", для якої тверезий розрахунок, мудра стриманість були найзлішими ворогами, тому що вона – "вічне нагнітання пристрастей, вічне, майже патологічне прагнення вразити свій народ розмірами, масштабами разом з вічною обіцянкою йому дива. Вражені люди рідко дивляться під ноги, не помічають "дрібниць". Звідси і вічний гігантизм, "проект століття", "будови віку", повороти річок, БАМ, осушення морів, обводнення пустель". Він вказав на певною мірою несподівані наслідки сталінської екологічної політики: "Калічиться душа нації, яка теж стала об'єктом експерименту. Бачачи, що відбувається пряма наруга над природою, чимало з наших співгромадян швидко засвоїли мародерську психологію", і зазначив, що "витравлене почуття єднання з природою – ще один прояв сталінської екологічної насилля" [2]. Дійсно, зв'язок екологічних проблем Дніпра з соціальними є незаперечним. Зокрема, у 1980-х рр. група письменників звернулася до громадськості з проханням припинити тиск на Дніпро: "Не можна подвійно, потрійно навантажувати Дніпро...Треба ж подумати і про те, звідки питимуть воду наші нащадки, на прикладі якої історії вчитимуться вони патріотизму, розбудовуватимуть свій духовний світ" [39, с.177].

Отже, технічний прогрес втрутився в закони розвитку біосфери, порушив рівновагу в системі "людина – природа". На рубежі XX і XXI століть інтерес до проблем Дніпра не згасає, потреба у їх вирішенні здатна інтегрувати представників різних кіл громадськості. На увагу заслуговує чимало пропозицій щодо поліпшення екологічного стану Дніпра.

Необхідність проведення радикальних заходів відстоюють вчені-біоєкологи В.В. Поліщук і В.М. Багнюк. Вони пропонують поступово спустити всі водосховища і демонтувати гідроелектростанції, але для цього варто попередньо змінити психологію і менталітет людей. В.В. Поліщук зазначає з цього приводу: "...Потрібно подолати споживчу психологію і усвідомити, що в природі є межа, яку переступати не можна. Потрібно відновити все те, що ще можна відновити, зберегти все розмаїття тваринного і рослинного світу, усвідомити, що кожний об'єкт природи відіграє свою роль в екологічних процесах" [40, с.76]. В.М. Багнюк вважає, що спуск водосховищ дуже дорого коштуватиме, та альтернатив він не бачить: "Подальше існування дніпровського каскаду створює велику загрозу природних і техногенних аварій, наслідки яких важко передбачити" [41].

Більш об'єктивно до вирішення цієї проблеми підходить голова Ради міжнародного екологічного благодійного фонду "Аква-Віта" академік В.В. Козак. Він відзначає, що після спуску глибина Дніпра становитиме 2 м, що зробить неможливим рух водного транспорту. Спуск Київського водосховища особливо небезпечний, тому що під час Чорнобильської катастрофи воно відіграло позитивну роль – акумулювало більшість шкідливих сполук, і його спуск призведе до зростання забруднення навколишнього середовища органічними сполуками у 3-4 рази. Спуск усіх водосховищ залишить 45 % водоспоживачів без води. Якщо підрахувати збитки, то "стає зрозуміло, що ліквідація водосховищ може зруйнувати економіку країни, значно погіршити її санітарно-епідеміологічний стан. ...Очевидно, що поліпшення стану Дніпра полягає не в спуску водосховищ, а в проведенні цілеспрямованої державної екологічної політики, всебічного оздоровлення та оптимізації функціонування водосховищ" [17, с.9]. Про неприпустимість спуску дніпровських водосховищ говорить академік В.Д. Романенко: "Треба навчитися екологічно грамотно господарювати в умовах існуючих соціально-економічних інфраструктур. Ліквідація водосховищ завдасть економіці республіки значних збитків..." [42].

Спробу примирити різні точки зору зробили члени комітету порятунку Дніпра і малих річок України (голова – письменник С.П. Плачинда), які розробили програму дій і заходів для врятування Дніпра. Вони пропонують відновити для Дніпра режим вільної річки, здатної до самоочищення. Важливого значення надають тільки Кременчуцькому і Каховському водосховищам (потрібні для регулювання стоку Дніпра і для подачі води на південь), а решта – підлягають спускові. Пропонується звільнити від затоплення пороги – "аератори водних ресурсів нижнього Дніпра", і спустити Київське водосховище після того, як за допомогою імпортного устаткування виберуть з дна радіонукліди. Журналіст В. Максимчук вважає, що трактувати таку позицію як "терміновий спуск водосховищ" означає грішити перед істиною [43]. Інженер-гідрограф Г. Можаровський відносить справу ліквідації найбільш шкідливих водосховищ (на його думку, це Київське і Канівське) до XXI і XXII століть [44, с.25].

Стає зрозумілим, що для об'єктивного вирішення питання треба скоординувати зусилля науковців різних галузей, проте однозначно можна відмовитися від покvapливого спуску водосховищ. Ця проблема потребує особливої уваги, тому що гідрокаскад, який споруджували протягом кількох десятиліть, не можна одним рухом ліквідувати, не визначивши, якими будуть результати і наслідки цього заходу. Слід вивчити світовий досвід. На Заході вже давно відмовилися від спорудження великих водосховищ, там ретельно враховують сучасну і перспективну цінність буквально кожного гектару земельних угідь, відмовляються від будівництва гідровузлів на рівнинних річках.

Як бачимо, щодо вирішення екологічних проблем Дніпра існують різко протилежні точки зору. Тим часом першим кроком до вирішення проблеми є ряд державних заходів, спрямованих на поліпшення екологічного стану басейну Дніпра. Зокрема, у 1990-х роках розпочався процес створення нової програми врятування Дніпра, яким опікувалася Надзвичайна комісія з проблем екологічного стану р. Дніпро та якості питної води. Процес завершився прийняттям 27 лютого 1997 р. Верховною Радою України постанови про затвердження "Національної програми екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води". У програмі визнано недоречність спуску водосховищ, який принесе багато шкоди економіці країни і матиме низький еколого-економічний ефект [5, с.729]. Передбачається посилити державний контроль за підприємствами, діяльність яких впливає на забруднення Дніпра. Основи водного законодавства закладені у водному кодексі України (1997 р.), де зазначено, що "в умовах нарощування антропогенних навантажень на природне середовище, розвитку суспільного виробництва і зростання матеріальних потреб виникає необхідність розробки і додержання особливих правил користування водними ресурсами, раціонального їх використання та екологічно спрямованого захисту" [45, с.308].

Таким чином, поява об'єктів Дніпровського гідрокаскаду вкрай негативно позначилася на екології Наддніпрянщини. Протиставлення у 50 – 70-х рр. XX ст. соціально-економічного розвитку суспільства природним законам розвитку біосфери і діяльність всупереч цим законам значно загострили сучасну екологічну ситуацію. Подолати окремі наслідки брутального втручання у природу дуже важко, а більшість – неможливо.

Перспективним напрямом подальшого дослідження проблеми може стати аналіз відносин у системі "економіка – екологія" у період 1950 – 1970-х рр. Актуальність зазначеного напрямку досліджень безсумнівна, тому що навіть сьогодні в умовах, коли екологічний аспект людської діяльності набув великого значення, ці відносини залишаються досить складними і суперечливими.

Джерела та література

1. Васюта С.І. Радянський екоцид в Україні: історичні витоки, труднощі подолання. – Тернопіль, 2000; Шибко В.Я. Екологія і політика. – К., 1991.
2. Славин А. Сталинская экология // Лесная промышленность. – 1988. – 27 октября.
3. Яворивский В. На рентгене правды // Новое время. – 1987. – № 38 (18 сентября).
4. Макаров А.И. Методические основы эколого-экономических оценок взаимодействия ГЭС и водохранилищ с окружающей природной средой // Обобщение опыта создания, комплексного использования водохранилищ и вопросы охраны природной среды: Сб. статей. Вып. 122 / ВНИИ гидротехники им. Б.Е. Веденеева. – Л., 1977.
5. Національна програма екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води: Затверджена Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1997 р. № 123/ 97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 41.
6. Савчук Д. Екологічні та економічні аспекти функціонування Дніпровських водосховищ // Екологічний вісник. – 2003. – № 5-6.
7. Земля в біді. Інтерв'ю Ф.Я. Шипунова – еколога, зав. лабораторією біосферних досліджень Інституту літосфери АН СРСР журналісту В. Рубану // Набат: Публіцистичний збірник з проблем соціальної екології / Упоряд. О.П. Ракін, Л.П. Забродська. – К., 1989.
8. Іваненко Г. Рукотворне море руйнує береги... // Зоря Придніпров'я (м. Глобине Полтавської області). – 2003. – 15 листопада.
9. Панченко П.П., Шмарчук В.А. Аграрна історія України: Підручник. – 2-е вид., випр. і доп. – К., 2000.
10. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 2. – Оп. 13. – Спр. 1382.
11. ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 13. – Спр. 6943.
12. Бейдик О.О., Падун М.М. Географія. – К., 1996.
13. Проблемы Большого Днепра. – К., 1985.
14. ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 9. – Спр. 1870.
15. Плачинда С. Хто стане рятівником і господарем ревучого? // Літературна Україна. – 1989. – 16 листопада.
16. Лифанов И.А. Организация чаши водохранилища. – М.; Л., 1946.
17. Козак В.В. Дніпро потребує турботи // Техніка АПК. – 2001. – № 7-9.
18. ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 13. – Спр. 4797.
19. ЦДАВО України. – Ф. 5198. – Оп. 1. – Спр. 279.
20. Князюк В. Ой Дніпро, Дніпро... // Набат: Публіцистичний збірник з проблем соціальної екології / Упоряд. О.П. Ракін, Л.П. Забродська. – К., 1989.
21. Дмитренко О. Хвіст ящірки, або Друга дума про чисте плесо // Вітчизна. – 1990. – № 9.
22. ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 8896.
23. Державний архів Херсонської області. – Ф. Р-1979. – Оп. 5. – Спр. 145.
24. Сушко К. Гибель Гилеи // Суббота плюс. – 2001. – 18-24 января.
25. ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 13. – Спр. 510.
26. Поліщук В., Багнюк В. Екологічні наслідки тоталітаризму в Україні: що робити // Визвольний шлях. – 1998 (грудень).
27. Плачинда С. Вона в нас одна... // Набат: Публіцистичний збірник з проблем соціальної екології / Упоряд. О.П. Ракін, Л.П. Забродська. – К., 1989.
28. Дмитренко О. Де починається Дніпро // Літературна Україна. – 1967. – 4 липня; Дмитренко О. Дума про чисте плесо // Літературна Україна. – 1967. – 21 листопада, 24 листопада.
29. Біляшівський М. Хлюпни нам, Дніпре, свіжу хвилю // Літературна Україна. – 1968. – 8 березня.
30. Кисіль М. Борг перед природою // Літературна Україна. – 1968. – 8 березня.
31. Яценко М. Потрібне нове мислення // Літературна Україна. – 1988. – 26 травня.
32. ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 9. – Спр. 7413.
33. ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 10. – Спр. 635.
34. ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 13. – Спр. 4166.
35. Борейко В., Грамма В. Від Сталіна до Хрущова. Як тоталітарна система планомірно нищила природу України // Зелений світ. – 1993. – № 6 (червень).
36. Природа України та її охорона / Укладач Л.В. Андрієнко. – К., 1975.
37. Алексієвцев М.О. Екологічний рух в Україні (Історичний аспект): Дис... канд. істор. наук: 07.00.01. – Тернопіль, 1999.
38. Рашковский Е. Опыт тоталитарной модернизации России (1917-1991) в свете социологии развития // Мировая экономика и международные отношения. – 1993. – № 7.
39. Homo sapiens против Homo technocraticus / Сост. З.Т. Братко, И.Ю. Харченко; Редкол. Ю.П. Дьяченко, В.А. Колыбин, Ф.М. Рудич. – К., 1991.
40. Річка, яка тече через серце кожного українця: “Круглий стіл” Міністерства охорони навколишнього природного середовища і журналу “Дніпро” // Дніпро. – 1994. – № 1.
41. Багнюк В. Міни уповільненої дії. Що дали нам дніпровські водосховища // Урядовий кур'єр. – 2001. – 11 серпня.
42. Мороз Л. Яким побачать Славутич наші онуки? // Урядовий кур'єр. – 1993. – № 16 (2 лютого).
43. Максимчук В. Повернемо пороги Дніпру! // Зелений світ. – 1993. – № 5 (травень).

44. Можаровський Г.С. Україна початку XVII століття // Пульсар. – 2001. – № 10.
45. Україна. Закони. Кодекси України: У 3 кн. / Відп. ред. В.Ф. Бойко. – К., 1997. – Кн. 1. Арбітражний процесуальний кодекс України; Кодекс України про адміністративні правопорушення; Виправно-трудова кодекс України; Водний кодекс України; Житловий кодекс Української РСР; Земельний кодекс України.

Summary

The article decides ecological consequences of hydroelectric power plants construction on the Dnipro in the 1950-s – 1970-s. The author defines the character of changes in the environment and analyses the possibility to overcome negative results. The article highlights the public and government attitude to the protection of nature.

I. B. Саламаха

ДІЯЛЬНІСТЬ РАДИ ЦЕРКОВ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТІЯН-БАПТИСТІВ В УКРАЇНІ У 1965-1969 рр.

У 1944 р. в СРСР за ініціативою радянського керівництва було засновано Союз євангельських християн-баптистів на чолі зі Всесоюзною радою євангельських християн-баптистів. Під дахом цієї організації планувалося об'єднати всі протестантські церкви та тримати їх під державним контролем. Але, наприкінці 1950-х років у середовищі цього Союзу відбувся розкол. Протягом 1960-1965 рр. криза в середовищі євангельських християн-баптистів посилювалась. І в 1965 р. розкольників заснували свою церковну організацію під назвою Рада церков євангельських християн-баптистів. З цього часу в історії євангельських християн-баптистів СРСР починається етап боротьби між двома церквами за вплив на віруючих.

Наукове дослідження історії розвитку Ради церков євангельських християн-баптистів як окремої церковної структури та історії взаємовідносин між Радою церков євангельських християн-баптистів та Всесоюзною радою євангельських християн-баптистів проводилось з 1960-х років радянськими істориками: П.Каушанським [1], О.Клібановим, Л.Мітрохіним [2], З.Калінічевою [3], а також сучасними істориками: М.Неволініним [4], О.Сінічкіним [5].

Автор даної статті поставив за мету дослідити процес розвитку Ради церков євангельських християн-баптистів в Україні наприкінці 1960-х років і стосунків між прибічниками Ради церков євангельських християн-баптистів та Всесоюзної ради євангельських християн-баптистів.

Всесоюзна рада євангельських християн-баптистів (далі ВРЄХБ), заснована в 1944 р., і до якої входили євангельські християни, баптисти, п'ятидесятники, меноніти та інші протестантські церкви, ніколи не була єдиною. В грудні 1959 р. на Пленумі ВРЄХБ були прийняті "Положення про Союз євангельських християн-баптистів у СРСР" та "Інструктивний лист старшим пресвітерам Всесоюзної ради євангельських християн-баптистів", які не були сприйняті багатьма віруючими, і через це в Союзі євангельських християн-баптистів почався розкол. У результаті розколу сформувалася велика група віруючих, незадоволених цими документами і яка виступала за скликання з'їзду євангельських християн-баптистів. Ця група назвала сама себе "Ініціативна група за скликання з'їзду" на чолі з О.Прокоф'євим та Г.Крючковим.

Протягом 1960-1965 рр. криза в середовищі євангельських християн-баптистів поширювалась. Тисячі віруючих, незадоволених поведінкою ВРЄХБ, яка знаходилась під повним контролем державних та партійних органів радянської держави, переходили на бік "Ініціативної групи". Авторитет ВРЄХБ падав. Особливо це спостерігалось в Україні, де більше усього перебувало віруючих євангельських християн-баптистів (в порівнянні з іншими радянськими республіками).

Не зважаючи на всі спроби з боку ВРЄХБ об'єднатися з розкольників – цього не вдалося. На початку 1964 р. в Україні найбільша кількість прихильників "Ініціативної групи" була в Донецькій, Кіровоградській, Луганській, Харківській, Київській, Хмельницькій та Черкаській областях [6, с.216-226].

У вересні 1965 р. в Москві відбулась Всесоюзна нарада служителів церков євангельських християн-баптистів, які підтримували розкольників. Від України на цій нараді були Г.Крючков, Г.Вінс (м.Київ), І.Антонович (м. Кіровоград).

На цей час авторитет Оргкомітету (так було перейменовано "Ініціативну групу" на початку 1960-х років) у багатьох помісних церквах був дуже високим, рух його прибічників зростав і був дуже активним. Г.Крючков у доповіді під назвою "Про перейменування Оргкомітету" наголосив, що Оргкомітет фактично не тільки прагне проведення з'їзду, але й керує церквами євангельських християн-баптистів. У зв'язку з цим функції Оргкомітету значно розширились. І на цій нараді було змінено структуру керуючого органу й Оргкомітет було перейменовано на Раду церков євангельських християн-баптистів (далі РЦ ЄХБ). До президії РЦ ЄХБ увійшло 9 осіб (серед яких 2 – з України: Г.Вінс та І.Антонов) [7, с.21-33].

Після цього рішення в СРСР фактично діяли дві церкви євангельських християн-баптистів: Всесоюзна рада євангельських християн-баптистів та Рада церков євангельських християн-баптистів.